

Een graf in de wolken

Leesexemplaar

Ander werk van Willem van Zadelhoff:

Een stoel (roman, 2003)

Holle haven (roman, 2006)

Vuur stelen (roman, 2008)

Tijd en landen (poëzie, 2008)

Herman de Coninckprijs 2009 'Beste debuut'

Ga niet weg (roman, 2010)

Het ei van Fabergé (poëzie, 2014)

De nachten van Hofman (roman, 2015)

Een graf
in de *roman*
wolken

Willem
van
Zadelhoff

Polis

Voor Renée

Waar is dit jaar, ik ken het niet.

Gisteren heerst in alle dagen.

— Armando

—

Leesexemplaar

1

Leonard Keller boog zich voorover en wreef over zijn pijnlijke kuit. Door het lange stilzitten bij het poseren had hij last van kramp gekregen. Hij zat in de schaduw van een kastanjeboom bij de hoge kademuur, niet ver van de brug. Een traag stroomopwaarts varende stoomsleper trok twee tot aan de rand met ijzererts geladen sleepaken achter zich aan richting Ruhrgebied. Op de golven schommelde een kleine boot van de *Zollgrenzschutz*. Flarden stoom waaiden in zijn richting. De geur van vet en verbrande kolen. Over de kade slenterden drie Duitse soldaten. De middelste, een korte, brede man, wiste met een blauw-wit geruite zakdoek het zweet van zijn voorhoofd. Voor het eerst dat jaar was het die dag warm geweest terwijl het al bijna eind juni was. Weer greep Leonard naar zijn kuit en vloekte zacht.

‘Zit nou stil’, zei Daniël Morgenstern, die iets verderop in het gras zat met een schetsboek op zijn schoot.

‘We moeten niet bang zijn’, zei Leonard en hij keek hem glimlachend aan.

Daniël sloeg het blad van zijn schetsblok om en begon aan een nieuwe tekening. Zijn hand trilde, zag Leonard.

‘Vader zegt dat het hier altijd al een garnizoensstad is geweest,’ zei hij, ‘hij kan zich niet herinneren dat hier geen soldaten door de straten liepen. Alleen de vlag op de kazerne en de kleur van het uniform zijn veranderd.’

Daniël legde de houtskoolstift en het schetsblok in het gras.

‘Juist die kleur maakt me bang.’ Hij boog voorover, wreef over een houtskoolvlek op zijn lichtblauwe broek. Met een zakdoek en wat speeksel probeerde hij ze te verwijderen. Plots richtte hij zich weer op, keek Leonard doordringend aan. ‘De laatste tijd ben ik al bang als ik mijn vader en moeder Duits hoor praten, dan word ik overvallen door een onverklaarbare angst.’

Leonard wist niet wat hij moest zeggen, kon niets bedenken om hem gerust te stellen. Dus knikte hij, wees op de vlek op zijn broek, die alleen maar groter was geworden. Daniël merkte het niet op, hij staaarde naar de rivier.

‘Ach, ik weet het niet’, zei Daniël. ‘Soms maken Duitse stemmen me juist rustig. Zelfs de stem van een nieuwslezer. Dan lig ik weer in bed in mijn oude kamer in Rüdeseim. Dan is het voorjaar en ruik ik de geur van de jasmijnbloesem voor het open raam.’

Dan kan ik me niet voorstellen dat ik...'

'Je leven daar was een paradijs, lijkt het.'

Daniël keek hem nadenkend aan.

'Misschien lijkt alles wat voorbij is wel paradijselijk', zei hij uiteindelijk. Even rilde hij.

Leonard kwam overeind, deed zijn jasje uit en legde het over Daniëls schouders. Hij wierp een blik op het opengeslagen schetsblok, dat naast hem in het gras lag. Dat was hij, dat was zoals Daniël hem zag.

'Mag ik de tekening hebben?' vroeg hij.

Daniël keek naar hem op. Zorgelijke blik.

'Ik moet ze nog fixeren', zei hij.

Leonard knikte. Hij zag de fijne lijn van Daniëls neus, de strakke lijn van zijn wenkbrauwen, het bleke rood van zijn lippen. Hij voelde zich onhandig, lomp in zijn nabijheid. Hij ging weer zitten. De ondergaande zon kleurde het late avondlicht warmrood. De kade onder hen lag er nu verlaten bij.

'Vandaag is het de langste dag', mijmerde Leonard.

'Als het voorbij is, gaan we naar Parijs', zei Daniël.

Samen naar Parijs. Dat was hun afspraak. Eindelijk in het echt de schilderijen van Monet, Renoir, Degas, Cézanne en andere impressionisten zien in Galerie du Jeu de Paume.

'Ja, als het allemaal voorbij is...' Leonard legde zijn hand op die van Daniël, kneep er licht in.

Zachtjes begon Daniël een melodie te neuriën. Leonard voelde hoe hij zijn hoofd op zijn schouder legde. *Du bist mir fern und doch nicht fern...* Het loeien van een stoomfluit op de rivier, de geur van zijn haar, de geur van melk, de geur van verbrand hout... *Denn unsere Seelen sind eins.*

‘Het is al halfnegen’, zei Daniël terwijl hij opsprong. Het warme avondlicht leek plotseling kil. Het water van de rivier onheilspellend zwart. Haastig begon hij zijn tekenspullen bij elkaar te zoeken en deed ze in een linnen tas.

‘Zeg maar niet tegen Dora dat je met mij had afgesproken’, zei Leonard.

Ze stonden bij het tuinhek van de villa aan de Velperweg. Leonard liet zijn blik langs de verduisterde vensters glijden. Op de eerste verdieping het donkere venster van Dora’s slaapkamer. Lag ze al in bed of zat ze nog beneden bij haar ouders in de woonkamer?

Daniël keek hem aan, een glinstering in zijn ogen.

‘Ga nu maar, *mein Süßer*, morgen zien we elkaar weer.’ Toen boog hij plotseling naar voren en drukte een vluchtige kus op Leonards lippen.

Nadat Daniël naar binnen was gegaan, bleef Leonard bij het hek staan. Hij rookte een sigaret en keek naar de statige negentiende-eeuwse villa van wijnhandelaar Gerrit Kats, half verscholen tussen de oude

acacia's. Zwak licht door een kier in het verduisteringsgordijn achter een van de vensters van de woonkamer. De andere ramen waren donker. Daniëls vader en Gerrit Kats waren oude vrienden. Daarom had hij de Morgensterns na hun vlucht uit Duitsland, nu drie jaar geleden, onderdak verleend. Leonard wierp nog een laatste blik op de villa. Hij stelde zich voor dat Daniël zich uitkleedde, zijn pyjama aandeed en nog een glas water dronk voordat hij het licht uitdeed. Hij drukte zijn peuk uit tegen de hardstenen sierpost van het hek en liep weg.

Ter hoogte van het Velperpoortstation kwam hem een groepje Duitsers tegemoet. Aan hun luidruchtige gezang te horen, waren ze dronken. Niet opvallen, nooit laten zien dat je bang bent, hield Leonard zichzelf voor. Even hield hij in, hij ademde diep in en uit, liep weer verder. Niet nadenken. Gewoon de ene voet voor de andere zetten. Het gezang werd luider, hij rook nu de scherpe geur van hun sigaretten. Ondanks de drank klonken hun stemmen nog zuiver.

*Oh Du schöner Westerwald
Über deine Höhen pfeift der Wind so kalt.
Jedoch der kleinste Sonnenschein
Dringt tief in's Herz hinein...*

De soldaten waren zonder uitzondering jong. Van zijn leeftijd, sommigen zelfs jonger. Bleke jongens met holle, roodomrande ogen die zich moed hadden ingedronken en die luid zongen om hun angsten te bedwingen. Toen de troep hem passeerde, groetten enkelen hem beleefd, anderen knikten hem afgemeten toe. Eén jongen viel hem op. Hij had niet meegezongen met de anderen. Hij was blond, leek op een schooljongen in zijn te ruime uniform. Leonard probeerde een sigaret op te steken. De eerste lucifer brak af. Hij vloekte binnensmonds. Nadat de vierde lucifer was afgebroken, deed hij de sigaret terug in het pakje. Hij vervloekte de oorlog. Zelfs als er niets gebeurde, was er steeds die angst, voortdurend dat onheilspellende gevoel dat zich elk moment iets noodlottigs kon voltrekken. Hoelang zou het allemaal nog gaan duren? Zou hij ooit samen met Daniël door de Tuilerieën wandelen, de impressionisten bekijken in Jeu de Paume? Het leek met de dag onwaarschijnlijker. Als hij er tegen Daniël over begon, verweet die hem dat hij te zwartgallig was. Hij was ook bang, maar geloofde nog steeds dat het goede het kwade zou overwinnen. Was dat niet altijd zo geweest? Dat geloof hield Daniël op de been. Leonard sprak hem op die momenten niet tegen, was bijna jaloers op zijn naïeve geloof in een goede afloop. Je hoefde de kranten maar open te slaan en de moed zonk je in de schoenen.

Daniël las geen kranten, ging elke confrontatie met de realiteit uit de weg. Er niet over praten, nooit achteromkijken... Vanavond was hij ineens gaan praten over zijn tijd in Rüdeshheim, over de geur van de bloeiende jasmijn die onder het venster van zijn kamer stond. Leonard wist niet wat hij daarvan moest denken. Betekende het dat Daniël zo langzamerhand ook de hoop aan het opgeven was? Dat hij die misschien al veel langer had opgegeven en dat hij al die tijd had gedaan alsof? Om hem gerust te stellen, om hem moed in te spreken? Het werd nu snel donker. Een wassende maan die neigde naar het eerste kwartier. Hij passeerde het Wehrmachtshheim. Op het donkere terras stonden mensen te roken. De oplichtende askegels van hun sigaretten. Zwarte mannenstemmen, behaagziek gegiechel van vrouwen. Toen iemand naar buiten kwam even een flard muziek. Hij stak de straat over en liep via de Stille Hoek naar de Roggestraat. In een portiek zag hij het silhouet van een jong paartje. Toen hij passeerde, hoorde hij hun gefluister. Hoe vaak had hij zo niet met Dora gestaan? Dat was in het begin geweest. Hij had haar vanavond voor de zoveelste keer laten zitten. Waarom kon hij niet eerlijk tegen haar zijn? Maar eerlijk zijn, betekende haar de waarheid vertellen. Dat zou pijn doen, heel veel pijn. Moest hij haar echt vertellen dat iedere keer als zij hem kuste hij zich probeerde voor te stellen dat het

Daniëls lippen waren die hij voelde? Nee, natuurlijk moest hij het niet zeggen. Hij liet zich veel te veel meeslepen. Misschien was het ook beter de waarheid te ontlopen zoals Daniël deed. Hij dacht aan een van de weinige verhalen die Daniël had verteld over hun vlucht. De eerste stop na hun overhaaste vertrek uit Rüdeshheim was Trier geweest. Daar hadden ze een nacht doorgebracht bij een neef van zijn moeder. Vanuit de logeerkamer had men zicht op de eeuwenoude Porta Nigra. In het late avondlicht kwam de oude Romeinse vestingpoort van zwart geworden zandsteen heel dreigend over. Hij herinnerde zich Daniëls irritatie toen die hem vertelde dat zijn vader er een voorafschaduwning in had gezien van wat nog komen ging. Leonard was erg gesteld op Christian Morgenstern. In tegenstelling tot zijn eigen vader, een man van weinig woorden, was Morgenstern juist iemand die niets liever deed dan verhalen vertellen. Van hem had hij de details over hun vlucht gehoord. Hij had volmondig toegegeven dat hij naïef was geweest toen Von Hindenburg Hitler tot rijkskanselier had benoemd. Het zou wel loslopen. Van de keizer had ook iedereen gedacht dat die tot het einde der tijden op zijn troon zou blijven. Pas toen vijf jaar later Morgensterns wijngoed werd onteigend en in zijn plaats een nieuwe arische bewindvoerder werd aangesteld, had hij begrepen dat het menens was en dat hij en zijn

gezin zo snel mogelijk een goed heenkomen moesten zoeken.

‘Het meest schaam ik me dat op de etiketten van het wijngoed nog steeds onze naam vermeld staat: Weingut Jakob Morgenstern, Qualitat seit 1838. Terwijl de nieuwe bewindvoerder een verschrikkelijke, ordinaire vent is. Waldmann, een nachtclubeigenaar die zich heeft opgewerkt binnen de NSDAP.’

Via een oude smokkelroute ter hoogte van Rosport waren ze over de grens naar Luxemburg gebracht. Daar had hij per telegram contact opgenomen met een oude zakenrelatie in de Verenigde Staten. Misschien dat er iets geregeld kon worden, kreeg hij als antwoord.

‘Maar ik moest geduld hebben. Terwijl inmiddels wel was gebleken dat er geen tijd was om geduld te hebben. Tot twee keer toe ben ik tijdens de daaropvolgende dagen door de politie op straat aangehouden. Gelukkig had ik visitekaartjes meegenomen en een doos Rüdesheimer Riesling “vom Schiefer”. Als ik vertelde dat ik eigenaar en directeur van Weingut Jakob Morgenstern was, lieten ze me met rust. Toch kon dit alles niet verhinderen dat ik steeds onrustiger werd. Ik kon alleen nog maar over transitpassen en laissez-passers praten.’

Daniëls moeder had uiteindelijk de vraag gesteld die al langer op haar lippen lag: waarom zocht hij

geen contact met Gerrit Kats? Dat was toch een van zijn oudste vrienden?

“Nederland zullen ze ook onder de voet lopen als het zover is”, zei ik. “Hun neutraliteit zal dit keer niet worden gerespecteerd. Je kunt veel van de keizer zeggen, maar hij was tenminste een man van zijn woord.”

Na twee vergeefse pogingen een visum voor de Verenigde Staten te bemachtigen op het Amerikaanse consulaat in Luxemburg begreep Morgenstern dat hij weinig keuze had. Hij telegrafeerde Kats en kreeg per omgaande antwoord.

Vanzelfsprekend waren ze welkom. Waarom had hij zich niet eerder tot hem gewend? De villa aan de Velperweg was, sinds zijn zoon Freddie uit huis was gegaan, toch te groot voor hen en hun dochter Dora. De tweede verdieping zou, als ze er een keuken en een eenvoudige badkamer lieten installeren, uitstekend geschikt zijn om als onderkomen voor de Morgensterns te dienen. Dat was drie jaar geleden en inmiddels was gebleken dat de neutraliteit van Nederland deze keer inderdaad niets waard was geweest.

Leonard sloeg links af de Zwanenstraat in en liep in de richting van Het Eiland. Hij probeerde zich het gezicht van Daniël voor de geest te halen. Zijn lachende mond. Maar die avond lukte het hem niet. Hij was nu ter hoogte van zijn ouderlijk huis. Hij keek naar boven. Overal verduisterde ramen. Zijn maag speelde

op. Heftige krampen. Het was niets, had de huisarts gezegd. Wellicht maakte hij zich te veel zorgen. Ophouden daarmee, was zijn advies geweest. Toch had hij redenen genoeg om zich zorgen te maken. Zoiets had hij willen zeggen, maar hij had slechts zwijgend toegekeken hoe dokter Fabius in zijn sierlijke maar onleesbare handschrift een nieuw voorschrift voor broomkali had uitgeschreven. Hij kon niet vertellen wat hem dwarszat, zou het nooit kunnen vertellen. Aan niemand.

Hij mocht Dora geen pijn doen, dacht hij toen hij in bed lag. Ze waren verloofd. Zij geloofde echt dat zij de rest van hun leven samen zouden delen. Hij hoorde dominee Both. Flarden tekst. Over een eeuwig en goddelijk verbond tussen man en vrouw, over goede en kwade dagen, over plichten ten opzichte van elkaar, maar vooral ten opzichte van God. Man en vrouw. Iets anders was onmogelijk. Dit met Daniël was wellicht iets van voorbijgaande aard. Maar toen hij zijn ogen sloot, wist hij wel beter. Daniëls hoofd dat op zijn schouder rustte, de geur van zijn haar, de vluchtige kus toen ze afscheid van elkaar hadden genomen... *mein Süßer*. Hij mompelde een vloek, opende zijn ogen en staarde in de pikzwarte nacht. Hij kwam overeind, knipte het nachtlampje aan en griste het pakje sigaretten van de stoel. Weer die miselijkheid. Hij drukte de half opgerookte sigaret uit

in de asbak en deed het licht uit. Hij trok de deken op tot onder zijn kin. Hij moest slapen, zijn zenuwen waren overbelast. Dat hoofd van hem moest tot rust komen. In een buurhuis trok iemand een wc door. Iets ritselde achter het behang. Het verduisteringspapier bewoog zacht op de tocht.

2

De lucht die door het open raam naar binnen stroomde was nog steeds aangenaam, hoewel het al bijna elf uur was. In de verte hoorde Dora Kats gezang. Waarschijnlijk soldaten op weg naar de kazerne. Ze was moe, maar ze zou toch niet kunnen slapen. In haar hoofd was het een warboel. Ze draaide zich om en keek de donkere kamer in. Hier was ze opgegroeid, kende ze elk voorwerp, elke oneffenheid. In deze besloten, vertrouwde ruimte wist ze blindelings de weg. Maar sinds een paar dagen kwam ze zelfs hier niet meer tot rust. Ze nam een slok thee. Te lang getrokken. De bittere smaak deed haar rillen. Toch nam ze nog een slok.

Knarsend grint. Nee, nu was het stil. Nu was hij echt weg. Ze moest het zich hebben ingebeeld. Wellicht was het een kat geweest of een of andere vogel. Ze sloot haar ogen en opende ze onmiddellijk weer. Vreemd, zelfs in deze duisternis voelde ze zich meer op haar gemak als ze haar ogen open had.

Ze had met Leonard afgesproken. In het Rembrandttheater draaide *Quax, de brokkenpiloot*. Propa-

ganda voor de *Luftwaffe* volgens hem, maar omdat Heinz Rühmann erin speelde, wilde hij wel met haar meegaan. Op het laatste moment had hij afgebeeld. Hij voelde zich niet goed. Zijn maag speelde weer op. Ondanks de medicijnen die de huisarts hem voorschreef, bleef hij daar maar last van houden. Ze had met een vriendin naar de film kunnen gaan. Meestal ging ze met vriendinnen. Die zeurden niet over propaganda, die wilden net als zij geamuseerd worden. Natuurlijk, het was oorlog, maar het leven ging door. Iedere ochtend ging gewoon om zeven uur de wekker. Ze stond op en wierp nog een blik naar buiten. Nadat ze behoedzaam het venster had gesloten, schoof ze het verduisteringspapier ervoor. Op de tast vond ze het lichtknopje. Ze knipte het aan. De pendellamp met de glazen kap, waarover ze een oude shawl had gedrapeerd, verspreidde een roodachtig licht. Ze liep naar de lage tafel naast haar bed waarop de grammofoon stond. Even later klonk zacht de diepe bas van Wilhelm Strienz.

*Stand ich allein in der dämmernden Nacht,
Hab ich an dich voller Sehnsucht gedacht.
Meine guten Wünsche eilen,
Wollte nur bei dir verweilen
Warte auf mich in der Ferne.*

Ze deed de grammofoonplaat terug in de hoes. *Heimat, deine Sterne*. Je hoorde het sinds kort overal. Leonard had haar de plaat als verjaardagscadeau gegeven. *Meine guten Wünsche eilen, Wollte nur bei dir verweilen*. Nog geen uur geleden hadden hij en Daniël bij het tuinhek afscheid van elkaar genomen. Ze had gezien hoe Leonard een schichtige blik op haar donkere raam had geworpen. En hun kus. Toen Daniël allang naar binnen was gegaan, had hij daar nog gestaan. Ze had gehoord hoe Daniël de voordeur achter zich had gesloten. En even later zijn voetstappen op de trap. Heel rustig, trede voor trede. Het kraken van het droge eikenhout, elke trede haar eigen klank.

Besluiteloos stond ze in het midden van de kamer, de grammofoonplaat nog steeds in haar handen. Ze wilde ze op de vloer smijten, wilde dat het zwarte bakeliet in tientallen stukken uiteen zou spatten. Maar dan zou ze wellicht de aandacht van haar ouders trekken, die in de aangrenzende kamer sliepen, en dan moest er iets worden uitgelegd. Dat ze al nachtenlang slecht sliep en 's ochtends met wallen onder haar ogen aan de ontbijttafel verscheen, was haar moeder niet ontgaan. Maar er kon niets worden uitgelegd. Sommige dingen kunnen niet worden gezegd. Alleen geweten. Ze dacht aan een roman van Couperus die ze onlangs had gelezen. Ook daarin werd het onuitsprekelijke slechts geweten en degenen die 'wisten' waren

besmet. Nee, zo was het niet. Ze haalde alles door elkaar. Ze dwong zichzelf te gaan zitten en legde de grammfoonplaat op het bijzettafeltje. Nog wat thee misschien. Tijdens het inschenken morste ze. Langzaam werd de thee opgezogen door het grauwe papier van de platenhoes. Nee, ze moest de mooie dingen niet uit het oog verliezen. Die waren er ook geweest. Haar jeugd die echt nog niet voorbij was... Ze stak een sigaret op, haar laatste voor vandaag. De wolkjes uitgeblazen lucht kleurden roze in het licht van de pendellamp. Het grote geluk ligt op de loer, zei vader altijd. Haar vader, de onverbeterlijke dromer. Die het huis waar hij geboren was, vervloekte. Het huis waar hij na al die jaren nog steeds woonde en waarvan hij ondanks zijn leeftijd, hij was inmiddels de zestig gepasseerd, toch nog hoopte dat hij het op een dag zou kunnen laten afbreken om er een ander voor in de plaats te bouwen. Een paleis van licht en lucht, een omgekeerde villa, waar hij eindelijk vrijuit zou kunnen ademen. De gedachte aan haar vader maakte haar rustig. Haar jeugd was eenzaam geweest. Alleen met haar al oude ouders in het grote, stille huis. Haar broer Frederik was veertien geweest toen zij geboren werd. Ze zat nog op de bewaarschool toen hij een paar jaar later naar Leiden vertrok om daar rechten te studeren. Vooral sinds hij zich in het sociëteitsleven had gestort, liet hij zich nog maar weinig in Arnhem zien. Regel-

matig overviel Dora de gedachte dat ze verwekt was met geen ander doel dan haar ouders gezelschap te houden na haar broers vertrek. Niet dat ze hun dat kwalijk nam, ze zag het eerder als een taak die haar was opgelegd. Het liefst was ze in haar vaders nabijheid. Als kind hield ze al van de geur van eikenhout, stro en wijn in het pakhuis van zijn wijnhandel aan de Rijnkade. Ze greep elke mogelijkheid aan om daar samen met hem te zijn. De eerste jaren met haar poppen in een hoek van haar vaders directiekamer. Later maakte ze haar huiswerk aan het kleine bureau in de tussenkamer, waar vroeger, toen de zaken beter gingen, de secretaresse had gezeten. Ze was liever op de Rijnkade dan thuis op de Velperweg. Daar was het te stil. In de wijnhandel was altijd iets te doen. Ze hielp meneer Waldeck, de oude knecht, die ieder jaar krommer leek te worden, met het klaarmaken van de bestellingen in het pakhuis. Of ze schreef de enveloppen als de nieuwe prijscourant naar de klanten moest worden verzonden. Tijdens de laatste twee jaar van de middelbare school begon ze haar vader af en toe te helpen met de boekhouding. Echt verrassend was het niet dat ze na het behalen van haar diploma bij hem in de wijnhandel kwam werken. Ze werd niet gedwongen. Haar vader had gevraagd of het haar wat leek en ze kon geen enkel argument bedenken waarom ze het niet zou doen. Op dat moment bewoonde de familie

Morgenstern al bijna een jaar de tweede verdieping. Het was niet langer stil in huis. Er klonk nu zelfs regelmatig muziek. Daniël speelde piano en zijn moeder was een niet onverdienstelijke alt. Tijdens een van hun eerste avonden op de Velperweg had ze een aantal liederen gezongen. Vooral haar uitvoering van Mendelssohns *Auf Flügeln des Gesanges* had indruk gemaakt. Daniël was er op wonderbaarlijke wijze in geslaagd zijn begeleiding op de flink ontstemde piano heel verleidelijk en melancholiek te laten klinken. De volgende ochtend had Gerrit Kats onmiddellijk aan pianostemmer Wientjes opdracht gegeven de oude Pleyel in de woonkamer, die nog van zijn grootouders was geweest, voor het eerst sinds jaren weer eens te stemmen. Verder waren er de dagelijkse kibbelpartijen van het echtpaar Morgenstern, die bij voorkeur in het trapenhuis plaatsvonden, zodat alle bewoners van de villa ervan konden meegenieten. Als Dora's vader dan toevallig thuis was, kon hij een glimlach niet onderdrukken. Wellicht herinnerde het hem aan dat gedenkwaardige bezoek, midden jaren twintig, toen hij voor het eerst hun in modernistische stijl gebouwde villa had bezocht. Ook toen al was het minste of geringste voldoende aanleiding tot gekibbel tussen hen beiden. Ondanks enkele halfslachtige pogingen spraken de Morgensterns nog steeds geen woord Nederlands. Vooral Daniël irriteerde dat mateloos. Hijzelf sprak de

taal van zijn tweede vaderland al na één jaar accentloos en schreef het bovendien foutloos.

Een jongen van een andere planeet. Zo had ze Daniël wel eens omschreven. Alles aan hem was anders. Hij was knap, maar zonder dat hij direct Dora's begeerte opwekte. Ze vond het prettig in zijn gezelschap te vertoeven, maar tegelijkertijd voelde ze zich ongemakkelijk in zijn nabijheid. In het begin hadden ze veel tijd samen doorgebracht. Alles wat hij deed had iets vanzelfsprekends waartegen je je niet of nauwelijks kon verzetten. Dan stond hij 's avonds laat plotseling in haar kamer, zei dat hij zich alleen voelde en vroeg of hij bij haar mocht slapen. Uit zijn mond leek zo'n verzoek doodnormaal. Zelfs als hij haar, nadat ze het lampje op haar nachttafeltje had gedoofd, begon te kussen en te strelen, kwam het niet in haar op te protesteren. Maar dat was in het begin geweest. Toen hij nauwelijks Nederlands sprak. Dat vond hij vreselijk en hij zette dan ook alles op alles om de taal zo snel mogelijk onder de knie te krijgen. Hij stond erop dat iedereen Nederlands met hem sprak. Alles wat Dora zei, herhaalde hij eindeloos totdat het net zo klonk als uit haar mond. Vanaf het moment dat hij leerling van de hbs op het Willemsplein was geworden en hij daar Leonard Keller had ontmoet, was er een verwijdering tussen hen ontstaan.